[illegible]

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

نحمدہ ونصلی علیٰ رسولہ الکریم

فقیر عبد المصطفیٰ احمد رضا قادری بریلوی غفر اللہ تعالیٰ لہ وحقق املہ میگویم این مقالۃ البیت در تفصیل استخراج تقویم وعرض کواکب رؤیۃ میل ومطالع ممر آنہا کہ طریق سوم ست از طرق اربعہ ادراک تقویم کہ در رسالہ خود مستوفی المطالع للتقویم والطالع آوردہ ایم می خواہیم کہ جملہ صور ممکنہ را احاطہ کنیم ودر ہر صورت برہان ہندسی آریم تا بیان مفصل ومدلل شود وباستیعاب ہمہ اختلافات الوقوع مکمل وباللہ الاستعانۃ ومنہ الاعانۃ وصلی اللہ تعالیٰ وبارک وسلم علیٰ سیدنا محمد وآلہ وصحبہ وابنہ وحزبہ وعظم وکرم آمین

بدانکہ مطالع ممر آغاز وسر ربعے از ارباع معدل باشد یا غیر آنہا علی الاول احد الاعتدالین راس الحمل وراس المیزان بود کہ المنکبان بتحویل ساعات صفر ودوازدہ ساعت خوانند یا نظیرہ احد الانقلابین راس السرطان وراس الجدی کہ بہ شش وہژدہ ساعت عبارت کنند علی الثانی کوکب را میل باشد یا نخیر علی الاول میل در جہت میل اعظم باشد اعنی مطالع از نصف اول معدل صفر تا ۱۲ بود ومیل کوکب شمالی خواہ مطالع از نصف آخر ومیل جنوبی یا خلاف جہتش باشد کہ مطالع از

---

[1] یعنی نقطہ تقاطع کہ بجہت اتحاد بہ راسین تعبیر شد ورنہ آن نقطہ چون منسوب بمنطقہ کنند این نام یابد واز معدل نوعے واز منطقہ نوعے ست لحرکۃ المنطقۃ الذاتیۃ ۱۲ منہ غفر لہ

نیم پیشین و میل جنوبی یا از نیم دوم و میل شمالی بہر تقدیر عمودے از اعتدال قرب بر سر کوکب گزرانیم و زاویہ حادثہ میان او و مطالع مہر زاویہ راس خوانیم بحال توافق جہت میل این زاویہ برابر زاویہ میل کلی ست یا کم یا بیش و بحال تخالف مساوی تمام اوست یا اقل یا اکثر این ہمہ صورت مختلفۃ الاحکام شد و بہ بسط کثیر دوا فست ہمہ را درش صورت ضبط سازیم ۔ و ہر یک را مؤامرہ گوئیم تا ہر کہ مجرد عمل خواہد بسندہ اش باشد باز بہ بیان برہان گرائیم و باللہ التوفیق ۔

(۱) مطالع مہر ۶ یا ۵ ساعت کاملہ

تقویم علی الاول راس السرطان و علی الثانی راس الجدی **العرض** اگر کوکب را میل نیست عرضش برابر میل کلی باشد در خلاف جہتش اگر میل دارد نظر کنیم اگر با میل کلی مخالف الجہۃ است مجموع میلین عرض بود در جہت کوکب واگر موافق الجہت پس اگر ہم مساوی شان باشد مقدار کوکب بر نفس منطقہ باشد بے عرض ورنہ تفاضل میلین عرض بود و در خلاف جہت میل اگر میل کمتر از میل کلی ست و ہمہ جہتش اگر بیشتر ست۔

(۲) مطالع صفر یا ۱۲ ساعت تامہ

اگر کوکب را میل نیست عرض ہم معدوم و تقویم معلوم کہ بر اول راس الحمل و بر ثانی راس المیزان ست واگر میل دارد عرض نیز واجب ست **بالتقویم** ظل تمام میل را بر جیب میل کلی منحط بخشند ظل تمام تقویم بدست آید **العرض** جیب میل کلی را در جیب میل منحط زنند جیب عرض شود جہتہا جہۃ المیل **العرض بالتقویم** جیب میل را بر جیب میل کلی منحط بخشند جیب عرض رو نماید ۔

(۳) جیب تقویم را در ظل تمام میل کلی منحط ضرب کنند ظل عرض پیدا شود ۔ **التقویم بالعرض** جیب میل را بر جیب عرض منحط قسمت کنند جیب تقویم بر آید ۔

(۴۲) ظل عرض را بر ظل تمام میل کلی بخط تقسیم سازند جیب تقویم یابند۔ تذکرہ در مطالع صفر اگر میل کوکب شمالی بود تقویم در ربع اول ست واگر جنوبی در ربع رابع ودر مطالع ۱۸۰ میل اگر جنوبی ست تقویم در ربع ۳ واگر شمالی در ربع ثانی۔

(۳) مطالع غیر این چار ومیل عدوم

التقویم ظل مطالع را بر جیب تمام میل کلی بخط تخشند ظل تقویم شود **العرض** جیب میل کلی در جیب مطالع بخط زنند جیب عرض پدید آید **جہتہ** اگر مطالع در نصف شمالی باشد عرض جنوبی بود وبالعکس۔ **العرض بالتقویم** ظل میل کلی در جیب تقویم بخط زنند ظل عرض شود (۴۴) جیب مطالع را بر جیب تقویم بخط تخشند جیب عرض بود۔ **التقویم بالعرض** جیب مطالع را بر جیب عرض بخط تخشند جیب تقویم گردد (۴۲) ظل عرض را بر ظل میل کلی بخط تخشند جیب تقویم پدید شود تنبیہ درین صورت اتنفاے عرض ممکن نیست تذکرہ تقویم ہم در ربعے باشد کہ مطالع دران ست

(۴) مطالع غیر این چار ومیل در جہت میل کلی وظل راس مساوی ظل میل کلی

ظل میل کوکب را بر جیب مطالع بخط تخشند خارج قسمت ظل راس بود وچون مطالع در نصف اول ومیل کوکب شمالی باشد یا مطالع در نصف آخر ومیل کوکب جنوبی این میل در جہت کلی باشد پس درین صورت اگر ظل راس مساوی ظل میل کلی بود کوکب نصف منطقہ باشد وعرض نبود **التقویم** جیب مطالع را در جیب میل بخط زنند جیب تقویم شود (۴۳) جیب میل کلی را در ظل مطالع بخط زنند ظل تقویم باشد۔ (۴۱) مطالع را در جدول مطالع استوائی مقوس کنند تقویم رو کشاید تذکرہ تقویم اینجا نیز در ربع مطالع بود **فائدہ** اگر عدم عرض خود معلوم باشد چنانکہ در شمس آنگاہ حاجت باستخراج ظل مذکور نیست ابتداء بیکے ازین مؤامرات چارگانہ تقویم برآرند وگمان

جیب میل را بر جیب میل کلی بخط تخشند جیب تقویم بود (۴) صح

نه برند که تقویمات شمس روزانه خود به المنک مکتوب ست حاجت به موامره چه باشد بلکه بمحل تحقیق حاجت باشد که تقویمات نیرین وعروض قمر وانکه در ورق فنامنا اوقات اتصالات وغیرها می نویسد همه تخمین ست چنانکه به تجارب کثیره دانسته ایم

(۵) مطالع عیر اینها و میل در خلاف جهت میل کلی و ظل راس مساوی ظل تمام میل کلی۔

یعنی چون میل کوکب در نصف اول مطالع جنوبی باشد و در نصف آخر شمالی در ین صورت اگر ظل ... مساوی ظل تمام میل کلی ست تقویم کوکب نقطۂ اعتدال بود یعنی اگر مطالع در ربع اول یا رابع ست تقویم راس الحمل بود واگر در ربع ثانی یا ثالث ست تقویم راس المیزان باشد۔ الغرض جیب میل را بر جیب میل کلی منحط بخشند جیب عرض شود (۳) و جیب میل و مطالع را منحط زنند حم عرض گردد (۴) جیب میل اعظم را در ظم مطالع منحط ضرب کنند ظم عرض بود جهتہ جهتہ المیل

(۶) مطالع عیر و میل موجود و شرائط صورت ۴ و ۵ مفقود و ہمین ست صورت غالبۃ الورود۔

یعنی اگر میل در جهت میل کلی ست ظل راس جنحہ مساوی ظل میل کلی نبود گو برابر ظم او باشد واگر در خلاف جهت اوست ظل راس مساوی ظل تمام میل کلی نبود گو برابر ظل او باشد التقویم ظل راس را قوس گرفته جیب تمامش را در ظل تمام مطالع منحط زده حاصل را ظم عمود نامند باز اگر قوس مذکور را معدل کنند یعنی اگر میل کوکب در جهت

؎۵ یعنی اگر میل کوکب شمالی ست مطالعش از ۹۰ تا ۲۷۰ قف بود و از قف تا ۹۰ باشد همیں علامت وبودن میل درین دو صورت در جهت میل کلی و در دو صورت عکس در خلاف جهتش از تصویر افق معیار که بر تبصرۂ تاسعه نویسیم عیان شود ۱۲ منہ غفرلہ

؎۶ و اگر جنوبی باشد مطالع

میل کلی ست میان آن قوس و میل کلی تفاضل گیرند و اگر در خلاف جهت ست پس
اگر ظل راس کمتر از میل کلی* ست میل کلی بر قوس او فزایند و اگر بیشتر ازان
ست فضل قوسش بر تمام میل کلی را از ربع دور کاهند بهر تقدیر قوس راس معدل
شود پس ظل عمود را بر جیب این قوس معدل منحط بخشند ظل تقویم بدست آید العرض اذا
ظل راس را قوس گرفته جیب میل را بر جیب این قوس منحط بخشند حاصل را جیب عمود
نامند باز قوس مذکور بدستور معدل کرده جیب عمود را در جیب این معدل منحط
زنند جیب عرض رو نماید جهتش جهت میل کوکب اگر در جهت میل کلی باشد و قوس معدل
بیشتر از میل کلی انگاه عرض در جهت میل کلی بود یعنی در نصف اول مطالع شمالی
و در نصف آخر جنوبی ورنه بالعکس العرض بالتقویم در جیب میل و مطالع باهم زده
بر جیب تقویم منحط بخشند جیب عرض شود **تنبیه** این مؤامره بس نازک سہالت
بر نتابد جاها باشد تقویمات المنک راست نیاید حاصل ضرب آن دو جیب
التام از جیب اکبر از جیب تقویم ماند که تقسیم او بر جیب تقویم اکثر از مرفوع ماند که
جیب عرض نتوان شد فاحفظ **التقویم بالعرض** همان سطح دو جیب التام را
بر جیب عرض بخشند جیب تقویم گردد **تذکره** تقویم در ربع مطالع بود مطلقا
مگر آنکه در خلاف جهت میل کلی بود و ظل راس بیشتر از ظل تمام میل کلی که درین صورت مطالع
اگر در ربع اول ست تقویم در ربع چهارم باشد و بالعکس و اگر مطالع در ربع
دوم ست تقویم در ربع سوم باشد و بالعکس۔ (**تنبیه عام**) بالا دانسته
که قوسے بتقویم که تقویس جیوب و ظلال برآید قوس منفرج باشد و اگر تمام ست هم تمام
قوس منفرج۔ پس جائیکه دو مؤامره جیب تقویم یابند نظر کنند اگر تقویم در ربع اول

---

* ظل تمام صح

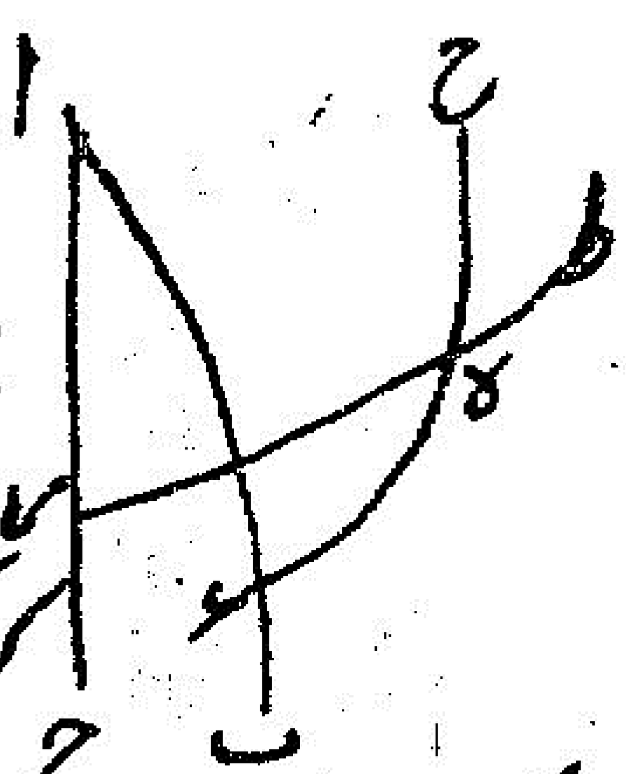
ست قوس او خود مقصود بود و اگر ربع دوم ست قوس ورا از مید ور افگنند و اگر در ربع سوم ست بر میند در افزایند و اگر در ربع چارم ست از دور دور کنند بہر حال حاصل یا باقی تقویم بود و جائیکہ جیب تمام با ظل تمام تقویم بینند تقویم اگر در ربع اول ست قوس این جیب یا ظل را از ربع دور دور کنند و اگر در ربع ثانی گست بر ربع دور افزایند۔ و اگر در ربع ثالث بود از ربع دور افگنند و اگر در ربع رابع ست بر ربع دور افزایند بہر تقدیر انچہ شود با ماند تقویم باشد۔

معرفت ربع تقویم

ہمہ صور تقویم در ہمان ربع منطقہ بود کہ مطالع از ربع معدل ست یعنی اگر مطالع تا نود بود تقویم از راس الحمل تا آخر جوزا و اگر مطالع از نود تا ۱۸۰ تقویم از راس السرطان تا آخر سنبلہ و اگر مطالع از ۱۸۰ تا ۲۷۰ تقویم از راس المیزان تا آخر قوس و اگر مطالع از ۲۷۰ تا آخر تقویم از راس الجدی تا آخر حوت مگر آنگاہ کہ میل شمالی بود و مطالع در ربع سوم یا چہارم معدل یا میل جنوبی و مطالع در ربع اول یا دوم معدل و دریں ہر چہار صورت زاویہ معدل راس بیشتر از تمام میل کلی بود آنگاہ اگر مطالع در ربع اول معدل ست تقویم در ربع چہارم منطقہ باشد و بالعکس و اگر مطالع در ربع دوم معدل ست تقویم در ربع سوم منطقہ باشد و بالعکس۔ واستغفر اللہ العظیم وصلی اللہ تعالٰی علی الحبیب الکریم وآلہ وصحبہ المقومین باحسن تقویم۔

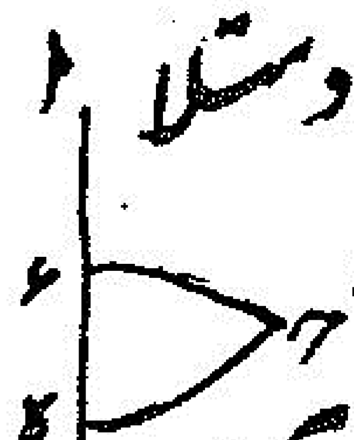
البیان والبرہان

تمہید چند تبصرہ کنیم **تبصرہ اولی** ہر دائرہ بر بسیط کرہ کہ بر قطبین او عظیمہ بگذرد آن عظیمہ تنصیف این دائرہ کند و برو عمود باشد کما فی السادس عشر من اکر تاؤذوسیوس ازینجاست کہ زاویہ میان میل وسعہ دائما قائمہ باشد کہ بر قطبین معدل گذشتہ است و کذلک میان عرضیہ و منطقہ کہ عرضیہ بقطبین منطقہ در کردہ است

اح معدل بر قطب طہ اب منطقہ بر قطب ح ۔ کا موضع کوکب
یا جزئے از اجزائے فلک طہ کا سا میلیہ کہ از قطب معدل برآمدہ بمرکز
کوکب گزشتہ بمعدل پیوستہ است پس زاویہ ا ر ط قائمہ باشد ح ک ع عرضیہ
کہ از قطب منطقہ برآمدہ بمرکز کوکب مرور کردہ بر منطقہ رسیدہ است پس زاویہ اح ع
قائمہ بود **فائدہ** کوکب را اگر میل نباشد میلیہ از ہر دو قطب عالم توان کشید کہ ہر دو
بود یکسان ست و اگر میل بود میلیہ از جانب اقرب بکوکب کشند اگر میل شمالی
ست از قطب شمالی و اگر جنوبی ست از جنوبی تا دائرہ اول بکوکب گزشتہ بمعدل پیوندد و
تنہا میل کہ خواستیم نیز محصور شود اخیرہ از میلیہ میان کوکب و معدل افتد ہمچو کا سا میلش
باشد و اخیرہ میان کرۂ و کوکب مانند بشکل ط ک تمام میلش بخلاف آنکہ از جانب دیگر
کشند کہ تمام میل وا نماید ۔ ہمچنان اگر کوکب را عرض نیست عرضیہ از ہر دو [illegible] توان آورد
ورنہ از قطب بروج اقرب بکوکب تا ک سا عرض و ح ک تمام عرض باشد ۔

تبصرۂ ثانیہ ہر زاویہ کہ در سطح کروی بر قطب دائرہ عظیمہ از تقاطع دو عظیمہ پیدا
شود قیاسش واعنی موضع مقدار او قوس آن عظیمہ را وے باشد کہ میان این دو عظیمہ افتاد

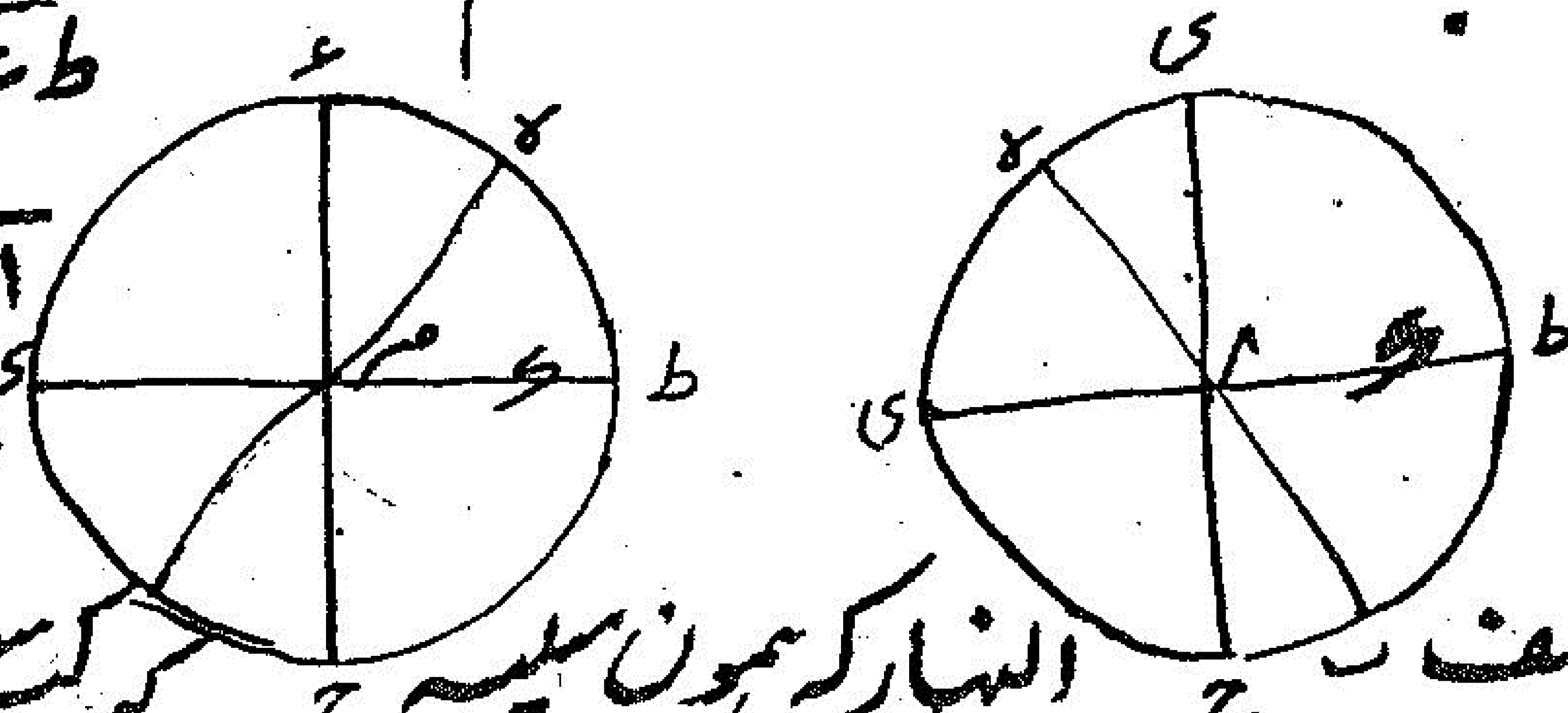

و تر آن زاویہ شود مثلا ا ب عظیمہ ایست بر قطب ح ر د ح ع ح ک دو عظیمہ بر
ح متقاطع شدہ زاویہ ع ح ک پیدا کردند پس قیاس این زاویہ قوس ع ک باشد
وبعبارۃ اخری ہر زاویہ کہ بر بسیط کرہ از تقاطع دو عظیمہ خیزد چون ہر یک ضلع
او را تا ربع دور گرفتہ بر منتہاے آنہا عظیمہ ثالثہ گزرانند لاجرم راس
این زاویہ بر قطب آن عظیمہ ثالثہ باشد قوس ثالثہ محصور میان این دو ضلع قیاس این زاویہ
بود **تبصرۂ ثالثہ** کوکب ہر وقت و ہر جا کہ باشد بر دائرہ نصف النہار ست کہ ناگزیر
ست از مرور میلیہ بمرکزش و ہر میلیہ نصف النہار ست چنانکہ ہر نصف النہار میلیہ کہ لا اقل بجزئے
از منطقہ گزشتہ بمعدل می رسد و چون چنان ست لاجرم قوسے از معدل کہ
از راس الحمل تا این میلیہ است مطالع ممر کوکب بران نصف النہار بود و قوسے

از منطقة البروج که از راس الحمل تا اینجاست عاشر و باعتبار جائے کہ اینجا بفصل نمید و رست رابع و چون دائرہ نصف النهار ہرجاکہ باشد افقے ست از آفاق استوا ئےچنانکہ افق شتوی دائرۂ الیست از دوائر نصف النهار پس باعتبار آن مقام خط استوا کہ این نصف النهار اعنی سیلیکوکب دائرۂ افق او باشد ہمین عاشر طالع بود و ہمین مطالع ممر مطالع طلوع و اگر این افق را غربی گیرند ہمین طالع غارب بود و ہمین مطالع طلوع مطالع غروب ۔ و این فرض بحت نیست بلکہ باعتبار آفاق مختلفہ واقع ست کوکب ہرجاکہ باشد باعتبار نصف النهار ست و باعتبار مقامے دیگر کہ نود درجہ از و غربی بود بر افق شرقی و باعتبار مقامے کہ نود درجہ ازان شرقی بود بر افق غربی و باعتبار مقامے کہ نمید ور از و دو رست بر نصف النهار زیر زمین ۔ **تبصرہ رابعہ** مارہ بالاقطاب الاربعہ از انکہ بقطبین عالم گزشتہ است خود ش دائرۂ الیست از دوائر نصف النهار پس نیز ہرجاکہ باشد افقے ست از آفاق استوا ۔ **تبصرہ خامسہ** از ہر نقطۂ اعتدال تا مارہ بالاقطاب نود درجہ کامل ست کہ اعتدالین قطبین اوست پس افقے کہ مارہ بالاقطاب بران منطبق ست دائما اعتدالین بر نصف النهارش منطبق باشد و این افق بر وقت موجود ست گو بحرکت اعتدال و مارہ اشخاص آن متبدل میشود ما این دو افق مستقیم بلکہ خاص اول را کہ مارہ بران ست افق معیار نامیم کہ بسے احکام باو برآریم **کما ستعرف ان شاء اللہ تعالٰی** ۔ درین افق اول اگر راس الحمل بالاست قطب شمال منطقہ بر دائرۂ افق متقدم می باشد بر قطب شمال معدل جانب غرب و جنوبی منطقہ مؤخر از جنوبی جانب شرق و اگر راس المیزان بالاست شمالی منطقہ شرقی می افتد بر افق از شمال عالم و جنوبی منطقہ غربی از جنوبی کوکب اگر مطالع

وجہ این تقدم و تاخر قطبین و اختلافش در نصفین از تبصرۂ ہشتم روشن بود ۱۲ منہ غفرلہ

مہر احد الاعتدالین باشد لاجرم نصف النہار کوکب یعنی میلیہ اش بر نصف النہار افق
منطبق باشد کہ این وقت اعتدالین بر نصف النہار کوکب ست و نصف النہاری کہ بر و اعتدالین
با نبود مگر نصف النہار افق معیار این وقت میان اعتدال بالا و کوکب ہمین بقدر
میلش ~~بقدر~~ باشد و میان کوکب مارہ بقدر تمام میلش و زاویہ کہ از میلیہ و مارہ
خیزد قائمہ بود ط ع ی ح افقی
ست مستوی۔ ا راس الحمل
م راس المیزان ک موضع

کوکب بر ط ی نصف النہار کہ ہمون میلیہ کوکب ست ا ک
یا م ک میل م ط ک تمامش کہ بعد کوکب ست از مارہ زوایا ر نانیہ کہ
ہر دو پہلوے ط و ی در ہر دو شکل ست ش ع ط ا ۔ ا ط ح ہمہ بحکم
تبصرۂ اولے قائمہ و باقی بیان عیان۔ **تبصرہ سادسہ** در افق دوم
کہ اعتدالین بران ست بر چہار قطب بر دائرہ نصف النہار بود کہ خود مارہ است
پس اگر راس الحمل بر افق شرقی ست نصف ظاہر منطقہ جنوبی بود از معدل و قطب
جنوبی منطقہ زیر زمین و شمالی بالا ہر یک بقدر میل کلی و اگر راس المیزان طالع ست
نصف ظاہر منطقہ شمالی بود از معدل و قطب شمالی منطقہ زیر افق و جنوبی بالا ہما قدر چون

— — — — — — — — — —

— — — — — — — — — —

— — — — — — — — — —

— — — — — — — — — —

ھ کہ فصل ست میان کوکب و اعتدال صح